

УДК 34:37.035.7

*С. М. Скуріхін,
старший викладач кафедри військової підготовки ОНЮА*

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА

Процеси глобалізації в сучасному світі, з одного боку, зв'язані з інтеграцією цивілізацій і культур, а з іншого боку — поглиблюють протиріччя у відносинах між ними. Усе це позначається на проведенні глибоких перетворень в Україні. Важливою складовою цього процесу є реформування Збройних Сил України. У цьому зв'язку, Верховною Радою України були прийняті закони, які прямо чи побічно стосуються реформування армії. Сприйняття кардинальних змін у Збройних Силах багато в чому пов'язане з рівнем правосвідомості і правової культури військовослужбовців. Тому, питання організації і здійснення правовиховної роботи в армійському середовищі, набуває великого значення.

Серед вчених — юристів, які до 1990 р. займалися питаннями правового виховання в Збройних Силах, виділимо імена Г. І. Бушуєва, І. М. Вашкевича, А. Г. Гірського, В. Р. Зюбіна, А. С. Коблікова, С. С. Максимова. На жаль в умовах суверенної України вивченню проблем правового виховання військовослужбовців приділяється недостатньо уваги.

Метою даної статті є визначення поняття правового виховання військовослужбовців і характеристика елементів системи правового виховання військовослужбовців.

Відзначимо, що правове виховання населення є важливим напрямком державної політики і являє собою цілеспрямований процес передачі правових знань, умінь, навичок різним поколінням людей. Змістом правового виховання є прилучення кожної людини до знань про державу і право, законність, права і свободи особи, формування в громадян стійкої орієнтації на правомірну поведінку [1].

Правове виховання військовослужбовців — складова частина правовиховної роботи, яка проводиться на Україні. Це складний і багатобічний процес, зв'язаний з цілеспрямованим, систематичним впливом на свідомість і поведінку військовослужбовців з метою формування і розвитку в них правових уяв, переконань, поглядів, почуттів і умінь, що гарантують дотримання вимог законів України, присяги і військових статутів [2].

Керівництво Збройних Сил України розглядає правове виховання особового складу, як невід'ємну частину виховного процесу, найважливіший засіб зміцнення військової дисципліни і правопорядку, що в кінцевому рахунку сприяє підвищенню бойової готовності армії.

У радянський період у Збройних Силах існувала чітко організована система правового виховання. Методи і форми правовиховної роботи детально регламентувалися в наказах і інструкціях Міністерства оборони. Були розроблені методичні вказівки на допомогу командирам з організації правового вихован-

ня у військовій частині. Серед них необхідно виділити розробки Г. І. Бушуєва [3], А. Г. Гірського [4], авторських колективів під керівництвом С. С. Максимова [5], А. С. Коблікова [6] та ін. Однак в умовах радянської влади і існуючої системи владних відносин, правове виховання найчастіше не приносило бажаних результатів. Його роль нівелювалася, а розроблені методики залишалися закріпленими лише на папері. Правова інформованість військовослужбовців вела не до підвищення їхньої правосвідомості і правової культури, а найчастіше давала протилежний ефект. Зіштовхуючись з порушеннями законів і підзаконних актів, у військовослужбовця закріплювалося переконання у формалізмі правових норм, розвивалося нігілістичне ставлення до права.

У пострадянський період у суспільстві збільшується практичний інтерес до права, що навіяно пріоритетом демократичних цінностей у державній політиці України. У громадян з'явилася реальна можливість брати участь у суспільному і політичному житті країни, активно займатися підприємницькою діяльністю, відстоювати свої права і інтереси, ґрунтуючись на законах. Проте, результати соціологічних опитувань свідчать, що рівень правосвідомості в Україні є надзвичайно низьким, і громадяни, які намагаються брати участь у правовому житті, зіштовхуються з численними проблемами. Анкетування військовослужбовців Державної прикордонної служби України, проведене в 2000 р. (результати цього дослідження в цілому відповідають положенню в Збройних Силах), підтвердило низький рівень правосвідомості військовослужбовців України [7]. З метою вирішення цієї проблеми необхідно удосконалювати систему правового виховання, вишукувати і впроваджувати нові форми і методи правовиховної роботи. Однак це не означає, що необхідно відмовитися від вже існуючої системи правового виховання в Збройних Силах України, оскільки апробовані методи в сучасних умовах наповнюються новим змістом. Основними компонентами системи правового виховання залишаються: правове навчання, правова пропаганда і юридична практика.

Безпосередньою метою правового виховання, є накопичення знань про право, його функції, принципи, галузі, інститути, норми і т. д., визнання цінностей, що охороняються правом як своїх власних, формування переконання в необхідності і корисності правових розпоряджень [8]. Підсумком правового виховання повинен стати розвиток високого рівня правосвідомості і правової культури особистості на що і спрямовано всю систему правовиховної роботи.

У системі правового виховання військовослужбовців важливу роль грає правове навчання, яке проводиться в системі гуманітарної підготовки і є її обов'язковою складовою. Тематика правових занять щорічно доводиться до особового складу Збройних Сил директивним порядком. Метою правового навчання виступає формування теоретичної основи правової свідомості і правової культури, забезпечення необхідного рівня систематизації знань про право, розвиток правових інтересів, почуттів, правового мислення, формування наукового правового світогляду [9]. Важливо, щоб процес правового навчання військовослужбовців будувався не на механічному запам'ятовуванні юридичних норм і статей законів, а на глибокому проникненні в сутність самого права. Тому,

у першу чергу, необхідно звернути увагу на теоретичні аспекти права, а лише потім говорити про його практичне значення [10]. Подібний підхід буде сприяти формуванню високого рівня правової культури, полегшить вирішення завдання з правової соціалізації військовослужбовців.

Правове навчання виражається в проведенні лекцій, бесід, доповідей з правових питань у системі командирської підготовки; цілеспрямованому інформуванні військовослужбовців про всі зміни в законодавстві; організації тематичних лекторіїв правових знань для різних категорій військовослужбовців; комплектуванні книжкових фондів бібліотек військових частин правовою літературою.

При безперечній важливості правового навчання бажаного результату можна досягти тільки за наявності безупинного правоосвітнього процесу. На жаль, на ділі організація правової підготовки у військових частинах, далека від необхідної. 92% військовослужбовців відзначають, що з ними не проводяться, чи проводяться вкрай рідко лекції на правові теми. Як правило, правове навчання зводиться до правового інформування, яке не передбачає глибокого вивчення правових явищ, а обмежується тільки доведенням положень нормативно-правових актів [11].

Зауважимо, що в даний час на перший план виходить самостійне вивчення права, оскільки успіх пізнавальної діяльності значною мірою залежить від уміння суб'єкта систематично працювати над собою. Самовиховання не тільки неодмінна умова удосконалювання особистості, але і важливий елемент у системі правового виховання. Під самовихованням військовослужбовців розуміють їхню цілеспрямовану, активну діяльність, яка сприяє формуванню і розвитку позитивних і усуненню негативних якостей відповідно до нормативних вимог суспільства і військової служби [12].

Змістовна сторона процесу самовиховання містить у собі такі аспекти розвитку особистості військовослужбовця, як політичний, військово-професійний, моральний, правовий, фізичний, естетичний й ін. Правовий аспект вимагає внутрішнього напруження з формування специфічних якостей і зв'язаний зі становленням правових навичок, переконань і звичок правомірної поведінки. При самовихованні відносно правової сфери, найбільш часто використовуються: самоосвіта, самовправа, самокритика, самопримус, самопокарання, самозаохочення й ін.

Особливо виділимо самоосвіту як складову частину освітнього процесу. Бажання військовослужбовців заповнити прогалини в правовій сфері, часто мотивуються необхідністю захистити свої права, домогтися правильного виконання норм військового законодавства. Однак для самоосвіти необхідні, по-перше, можливість доступу до правової літератури (не тільки до збірників законів, коментарів до законодавства, але також й до навчальної літератури), по-друге, наявність часу й умов для самостійної роботи. І того й іншого в умовах військової служби буває недостатньо. Військові підрозділи найчастіше мають у своєму розпорядженні тільки періодичні видання, відчуваючи гострий дефіцит у правовій літературі. Крім того, військова служба суворо регламентована

розпорядком дня, у якому, відповідно до ст. 201 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, передбачені навчальні заняття, гуманітарна і культурно-просвітницька робота, час для особистих потреб і т. ін., але відсутня самостійна підготовка [13]. Тому самостійна систематична робота військовослужбовців з підвищення своїх правових знань є дуже складною.

Правове виховання, як цілеспрямована діяльність держави з формування і підвищення в громадян правової свідомості і правової культури [14], пов'язане не тільки з організацією правового навчання, але і з проведенням заходів щодо пропаганди права. Традиційно пропаганда визначається як спосіб поширення і поглибленого роз'яснення будь-яких ідей, вчень, знань [15]. Пропаганда права в армії переслідує ті ж цілі, що і правове навчання, однак тут використовуються інші форми і методи. Серед форм пропаганди права, що використовуються в Збройних Силах України: організація зустрічей з юристами, проведення вечорів питань і відповідей, юридичні консультації; проведення декад правових знань і правової культури; організація перегляду з особовим складом строкової служби вечірніх випусків теленовін; обладнання в підрозділах куточків правових знань; ведення у військовій періодичній пресі рубрик з правового навчання і правового виховання.

Правова пропаганда стає максимально ефективною, якщо вона має практичну спрямованість, насичена не гаслами, а прикладами вирішення життєвих ситуацій, реальної дії правових норм. Між тим правова пропаганда в Збройних Силах України здійснюється незадовільно. За даними анкетування 50% опитаних військовослужбовців вказують на те, що у військових частинах не проводяться вечори питань і відповідей; відсутність бесід з юристами-практиками відзначили 29% респондентів [16]. Очевидно, що налагодження системи правової пропаганди в Збройних Силах України з урахуванням інтересів аудиторії, буде сприяти підвищенню рівня правосвідомості і правової культури військовослужбовців.

Особливе значення в системі правового виховання особового складу Збройних Сил України, займає практичне виконання вимог законодавства в повсякденному житті військовослужбовців.

По-перше, на свідомість, волю і почуття воїнів безпосередньо впливають норми права, які містяться в законах, військових статутах, інструкціях, наказах.

По-друге, вплив на свідомість і поведінку військовослужбовців оказує діяльність командирів з практичного застосування права. Накази командирів, як акти застосування права, конкретизують загальні положення законодавства, індивідуалізують права й обов'язки підлеглих йому осіб, вирішують правові питання в зв'язку з конкретними обставинами. Їхній вплив є більш безпосереднім і відчутнішим, ніж правових нормативів. Тому, відданий командиром наказ, повинний не тільки не суперечити військовому законодавству, але і зобов'язаний забезпечувати гуманне, справедливе відношення до підлеглих.

По-третє, формування у військовослужбовців правової свідомості визначається підтримкою у військовій частині статутного порядку. Суворе і точне виконання розпорядку дня, розкладу занять, статутних правил взаємовідносин між

військовослужбовцями, активно впливають на свідомість воїнів, сприяють формуванню в них стійкої звички діяти у відповідності з законом, присягою, статутом.

По-четверте, забезпечення високої ефективності виховного впливу досягається особистим прикладом командирів з дотримання правових норм. У Збройних Силах особистий приклад командирів з неухильного виконання законів, вимог військової присяги і статутів — не просто педагогічний прийом, а й обов'язок, закріплений у статутах.

По-п'яте, на процес правового виховання впливає дисциплінарна практика, тобто накладення на військовослужбовців стягнень і винесення заохочень. Дисциплінарна практика формує режим дисциплінованості, тобто внутрішньої потреби діяти відповідно до правових розпоряджень.

У правовому вихованні військовослужбовців важливу роль грають такі правоохоронні органи як військові прокуратури й органи військової служби правопорядку. Свої функції по зміцненню законності і правопорядку в армії військові правоохоронні органи здійснюють у тісній взаємодії з командирами військових частин. Виховну роль мають протести військових прокурорів на акти органів військового управління, що суперечать закону, а також їхні подання з вимогами щодо усунення порушень закону, причин і умов, які сприяють порушенням, а також про вживання заходів по зміцненню законності і боротьбі з правопорушеннями. Попереджувальне і виховне значення має також робота органів військової прокуратури і військової служби правопорядку з розкриття злочинів і притягнення винних до відповідальності. Військова служба правопорядку — нова структура в Збройних Силах України. Вона організована на підставі закону України від 7 березня 2002 р. і в даний час проходить період становлення.

Однією з діючих форм правового виховання є проведення відкритих судових процесів військовими судами у розташуванні військових частин при присутності особового складу. Такий порядок судового розгляду характерний тільки для військових судів. Розгляд найбільш актуальних і повчальних справ безпосередньо у військовій частині дозволяє розширити судову аудиторію, забезпечити більш діючий вплив на процес виховання у військовослужбовців поваги до закону, непримиренності до правопорушень, відступам від вимог військової присяги і військових статутів і тим самим ефективно сприяє попередженню злочинів.

Окремо хотілося б зупинитись на миротворчій діяльності Збройних Сил України і впливі цієї діяльності на формування правосвідомості військовослужбовців. Україна є країною, що активно приймає участь у миротворчих операціях під егідою Організації Об'єднаних Націй. Більш трьох тисяч військовослужбовців України в даний час виконують задачі в різних регіонах земної кулі. Українські миротворці виконують покладені на них задачі не ізольовано, а в тісній взаємодії з військовими підрозділами інших країн. Військовослужбовців зближують загальні цілі, умови життя і служби, урегульованість діяльності загальними нормами міжнародного права. Неминуче в процесі спільної

службової діяльності відбувається культурний обмін. Військовослужбовці різних країн не тільки переймають один у одного військовий досвід, вони навчаються кращим зразкам і правилам поведінки. Відомо, що в арміях США, Німеччини, Англії, Франції немає такого явища, як «дідовщина». Взаємовідносини там будуються винятково на нормах військового законодавства, і кожний військовослужбовець впевнений, що у випадку порушень його права будуть захищені. Досвід спілкування з представниками Збройних Сил цих країн збагачує світогляд українських військовослужбовців, впливає на формування в них настанов на правомірну поведінку, підвищує рівень правосвідомості і правової культури.

Правове виховання в широкому змісті являє собою процес правової соціалізації особистості [17]. Метою правової соціалізації є поетапне засвоєння писаних і неписаних законів, яким підпорядковане життя суспільства, і за допомогою цього забезпечення правомірної поведінки суб'єктів [18]. Правова соціалізація має освітній і виховний ефект. На думку О. О. Певцової, «правова освіта може бути визначена, як специфічна форма соціалізації, при якій здійснюється передача навичок, думок, ідеалів, норм, зразків, знань тими, хто їх засвоїв, тому, хто ще не опанував ними» [19]. Військовослужбовці одержують правові знання не тільки завдяки знайомству з текстом нормативно-правового акта, але і з неофіційних джерел (від товаришів, співслужбовців), у процесі соціалізації особистості в умовах військової служби. Ці знання можуть істотно відрізнитися від тексту правової норми і тому привести до правопорушень. Малі групи в Збройних Силах (відділення, взвод, рота) мають формальний характер, і міжособистісні відносини в них визначаються насамперед авторитетом командира. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що процес правової соціалізації військовослужбовців може і повинний проходити при особистій участі командної ланки, і в цьому зв'язку він стає специфічним засобом правового виховання в Збройних Силах України.

У висновку слід зазначити, що рівень правосвідомості і правової культури в Збройних Силах України не відповідає вимогам часу, і тому необхідно здійснити реорганізацію системи правового виховання в Збройних Силах. Основні зусилля при цьому варто направити на підвищення ролі командира в процесі правової соціалізації військовослужбовців; активне використання потенціалу самовиховання; пошук нових підходів у правовиховній роботі, при одночасному використанні вже апробованих форм і методів правового виховання. Традиційні засоби правового виховання: правове навчання, правова пропаганда і юридична практика, не втратили на сучасному етапі свого виховного значення, і тому необхідно активно використовувати їх у повсякденній діяльності. Безпосередньою метою правового виховання треба вважати накопичення базових правових знань у військовослужбовців, а кінцевою метою підвищення їхнього рівня правосвідомості і правової культури. Досягнення цих цілей буде сприяти зміцненню військової дисципліни і підвищенню бойової готовності Збройних Сил України.

Література

1. Сипшкова Т. В. Правосознание и правовое воспитание // Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М., 2001. — С. 623.
2. Методичний посібник з основних питань організації повсякденної діяльності військ. — К.: Варта, 2003. — С. 104.
3. Бушуев Г. И. Правовое воспитание советских воинов. — М.: Воениздат, 1976. — 136 с.
4. Горный А. Г. Социалистическая законность и воинский порядок. — М.: Воениздат, 1973. — 159 с.
5. Организация правового воспитания в воинской части / С. С. Максимов, В. И. Шапип, А. И. Медведев и др. — М.: Воениздат, 1979. — 176 с.
6. Военное законодательство и правовое воспитание / Х. М. Ахметшин, Ю. М. Бирюков, А. С. Кобликов и др. — М.: Воениздат, 1983. — 240 с.
7. Царенко В. І. Правосвідомість військовослужбовців за контрактом у прикордонних військах України // Юридический вестник. — 2002. — № 2. — С. 62–65.
8. Бойков А. Д. Некоторые вопросы теории правового воспитания // Правовая культура и вопросы правового воспитания / Под ред. А. Д. Бойкова. — М., 1974. — С. 19.
9. Певцова Е. А. Современные подходы юристов к вопросу соотношения дефиниций «правовая культура», «правовое воспитание», «правовое образование» // Основы государства и права. 2002. — № 6. — С. 72.
10. Певцова Е. А. Правовое воспитание и формирование правосознания в России // Журнал российского права. — 2003. — № 10. — С. 130–131.
11. Царенко В. І. Вказ. праця. — С. 64.
12. Психология и педагогика высшей школы: Учеб. пособие / Под ред. А. В. Барабаничкина. — М.: Воениздат, 1989. — С. 316.
13. Статуты Збройних Сил України. — К.: Атака, 2002. — С. 92.
14. Проблемы общей теории права и государства / Под общ. ред. В. С. Персеянца — М.: ПОР-МА-ИПФРА.М, 1999. — С. 409.
15. Бойков А. Д. Вказ. праця. — С. 22.
16. Царенко В. І. Вказ. праця. — С. 64.
17. Зорченко Е. А. Формирование правовой культуры трудящихся. — Минск: Наука и техника, 1984. — С. 74.
18. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология. — М.: Зерцало, 2000. — С. 28–29.
19. Певцова Е. А. Современные подходы юристов к вопросу соотношения дефиниций «правовая культура», «правовое воспитание», «правовое образование» // Основы государства и права. 2002. — № 6. — С. 67.

УДК 340.15(53)

*Л. А. Акерман,
аспірантка кафедри теорії держави і права ОНЮА*

**СПІВВІДНОШЕННЯ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА І РЕЛІГІЇ:
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ У СУЧАСНИХ УМОВАХ**

Обираючи тему своєї статті, я насамперед керувалася її зростаючою актуальністю. Актуальність моєї теми можна виразити декількома факторами, що впливають на її розвиток. Правові системи мусульманських країн знають процеси ісламізації і деісламізації. Якщо на початку XIX ст. деякі були схильні до думки про постійне зменшення ролі і місця мусульманського права, то до кінця XX ст. й особливо на початку XXI ст. мова йде про посилення цього впливу. Сьогодні питання про сутність релігійного і світського права як ніко-